

Om Folkemaalsundersøgelserne.

Efter et Foredrag ved det historiske Stævne i Sorø
den 14. Juni 1913.

Af *Marius Kristensen*.

I Sorø Amt er der god Grund til at have Opmærksomheden henvendt paa Folkemaalet.

Her i Sorø er den Mand født og ligger begravet, som først gjorde et større Arbejde til Oplysning om de danske Folkemaal: CHR. MOLBECH (f. 8. Oktober 1783, d. 23. Juni 1857). Her har hans Fader virket, og her levede hans Enke efter hans Død, ligesom ogsaa hans bekendte Søn ligger begravet her. Det var i 50-Aars Alderen, at han begyndte at udgive **Dansk Dialect-Lexikon**, indeholdende Ord, Udtryk og Talemaader fra den danske Almues Tungemaal i Rigets forskellige Landskaber og Egne, forsaavidt som de ere fremmede for Skriftsproget og almindelig Sprogbrug, med Forklaring og Oplysninger. I Sommeren 1841 kunde han, efter otte Aars Arbejde, afslutte dette

Værk. Det var, i Forbigaaende bemærket, næsten nøjagtig samtidigt med Begyndelsen af Ivar Aasens store Arbejde med det norske Folkesprog.

Allerede tidligere, i Fortalen til P. FOERSOMS Om Samlinger af danske Landskabsord, og om Sæder, Skikke, Levemaade, Egenheder og Overtro hos den jyske Almue i Ribe-Egnen (1820), havde Molbech betonet Dialektordbøgers Nødvendighed.

Molbech drives til Arbejdet med Folkemaalene af flere Bevæggrunde. Han har den kulturhistoriske Sans, som gør, at en saadan Ordbog for ham ikke blot bliver et sprogligt Forraadskammer, men at ogsaa „Folkeskikke og Folkelege, Gilder og Høitider, Huusliv, Maaltider og Madskik, gamle Vedtægter, Myther og Overtro, national Dragt og Klædningsstykker, Huusbygning og Redskaber, og flere Gienstande, som tilhøre Folkelivets efterhaanden ved en stærkt fremskyndet Kultur indsvindende Kreds, maa indgaae i det vedkommende Idioticum og Dialect-Lexikon, for saavidt som alle disse Gienstande ved egne Benævnelser, Formeler og Talemaader frembyde Sammenhæng med Sproget . . . Dialect-Ordbøger blive derfor historiske Gjemmesteder, ikke alene for det Ordforraad, som Sproget, mangengang ved Uagtsomhed eller Uheld, ligesom taber eller lader ligge paa dets Vei til Forfinelse og stilistisk Udvikling, men ogsaa for mangan historisk og ethnographisk Omstændighed, der, uden Optegnelse i rette Øjeblik, maaske allerede var tabt for den næste Generation, ligesom for enhver efterfølgende.“

Men selv om, som dette viser, Molbechs Sans for den kulturhistoriske Værdi af saadanne Optegnelser, var særdeles levende, saa manglede han ingenlunde

Forstaaelse for det rent sproglige. Ogsaa af sproglige Grunde drives han til at søge den Rigdom, der kan findes i de levende Folkemaal. Han forstaar, at Skriftsproget endnu fra denne Kilde kan hente Fornyelse, idet Folkemaalene rummer et Ordforraad, som paa vigtige Punkter kan udfylde det. Han nævner en hel Række Folkeord, som han synes er værdige til at optages til almindelig Brug.

Og endelig har Molbech, klarere end mange senere, set, at selve Folkemaalene kan være af den største Betydning for at udfinde, hvorledes det danske Sprog oprindeligt har lydt. Han er snarest tilbøjelig til at nære overdrevne Forestillinger om Folkemaalenes Ælde, men de seneste Aars Undersøgelser gør os mere tilbøjelige til at give ham Ret i at se forhistoriske Forhold spejle sig i Maalforskellene, end man før har været villig til at indrømme.

I Molbechs Hjem er der da al Grund til at begynde en Fremstilling af Folkemaalsarbejdet med en Tak til denne flittige og udholdende Elsker af det danske Modersmaal i alle dets Former.

Men Sorø har flere Fortjenester af dette Arbejde. Det var en Soraner, Hr. Boghandler Svegård, som gav Anledning til Udgivelsen af den første større sammenhængende Lydskrifttekst i et dansk Folkemaal, idet han indsendte O. L. GRØNBORGS Optegnelser paa Vendelbomaal til Universitetsjubilæets danske Samfund. Den Mand, som nu bor i Molbechs Hus, Dr. Ussing, har paa mere end én Maade søgt at holde Husets Tradition i Ære, og bl. a. været en trofast Medarbejder i Folkemaalsundersøgelsen, og det er ham og Adjunkt Ohrt, særligt den sidstnævnte, som har foranlediget den fonografiske Undersøgelse af Sydslesvigsk, som nu er begyndt.

Sorø Amt har saaledes gode Overleveringer at bygge paa, men ikke desto mindre er den stærkeste Anledning til at bringe Sagen paa Bane, den, at Sorø Amt trænger til at gennemarbejdes jo før jo hellere. Ja dette gælder egentlig hele Sjælland. Ser vi paa de indsendte Bidrag til Molbechs Ordbog, finder vi f. Ex. 12 fra Fyn, men kun 8 fra Sjælland, og af disse er 5 fra Præstø Amt, ingen fra Københavns og Sorø Amter. I „Skattegraveren“ blev i sin Tid trykt en Del Lydskrifttexter; ingen af disse er fra Sjælland. Til Oplysning om den jyske Halvøs Maal foreligger der en Mængde trykte og haandskrevne Bidrag. Ligesaa for Bornholm. For Fyn og Falster har vi betydelige Ordsamlinger (utrykte), men Sjælland er ogsaa her — næst Lolland — den daarligst stillede Landsdel. Hertil kommer endda, at Sjælland endnu mere end de andre Landsdele er udsat for at miste sine Ejendommeligheder, og dette gælder ganske særligt de to Amter langs den store Landevej, Københavns og Sorø Amter.

Det er da paa allerhøjeste Tid, at der gøres noget her.

Den Undersøgelse af Danmarks Folkemaal, som Foreningen „Danmarks Folkeminder“ gennem et særligt Udvalg har ladet foretage siden 1909, har til Formaal paa alle Maader at fremskaffe Oplysninger om den danske Almues Tale og hvad dermed staar i Forbindelse. Den virker paa flere Maader, men dens Hensigt er overalt den samme.

Udvalget søger at fremme Folkemaalsstudier, hvor de end drives indenfor det danske Sprogomraade (dog ikke i Skaane og Halland, hvor disse Interesser varetages af Landsmaalsforeningen i Lund). Det er derfor i god Overensstemmelse med Formaalet,

at Udvalget har erhvervet sig fyldige Beskrivelser af jyske Maal. Det har sikret sig en Afskrift af en fyldig Behandling af et midtvestjysk Maal, har støttet Udarbejdelsen af en stor Sproglære over Morsingbo-maal og Lydskrifter i Ommersyssels Maal, ligesom det har Løfte om andre jyske Bidrag. Undersøgelsen af Husumegnens danske Sprog er der ogsaa den bedste Grund til at foretage, da det her gælder at redde det mest mulige af et af de mærkeligste danske Maal, inden det helt drukner i den plattyske Folkebølge, som skyller hen over det.

Men i en særlig Grad har Udvalget haft sine Øjne vendt mod Ømaalene. Jysk og Bornholmsk har baade med Hensyn til Sproglære og Ordforraad faaet en Behandling, som gør det forsvarligt, naar ikke særlige Omstændigheder kommer til, at lade dem ligge lidt til en Side. Til dels paa Grund af tilfældige Omstændigheder begyndte ganske vist den planmæssige Undersøgelse indenfor jysk Omraade — paa Als —, men det var nærmest som Generalstabens Opmaaling af en „Basislinie“, for at prøve Maaden inden for mere kendte Dele af Sproget, inden den blev overført til andre Dele. Og da den gav godt Udbytte, saa blev den fra 1910 ført over til de sydfynske Øer.

For Ømaalenes Vedkommende er der da ogsaa Grund til at arbejde, mens Arbejdet kan udføres.

Arbejdet her blev tvedelt, idet der samtidig blev begyndt i Sydøst og Sydvest. I „Dansk Folkemindesamling“ opbevares FR. L. GRUNDTVIGS store falsterske Ordsamling, som var tilvejebragt ovre i Amerika ved Samarbejde med en sikkert huskende falstersk Bondesøn. Denne store Ordsamling blev taget op til Gennemgang, Udfyldning, Lydskrivning

og Bearbejdelse, og den er stadig under Arbejde. Det er Adjunkt Anker Jensen i Aalborg, der har dette Arbejde under Hænder, og Udvalget haaber, at han i Løbet at nogle Aar ikke blot vil have gennemgaaet Grundtvigs Stof, men ogsaa udarbejdet en fyldig falstersk Lyd- og Bøjningslære.

I Sydvest gik vi, som oven for omtalt, ud fra Als, altsaa en Ø indenfor det jyske Sprogomraade, bl. a. for at se, om vi her havde Mellemløb mellem Fastlandssproget og Ømaalene. Det viste sig, at Øen er rent jysk, men alligevel gav Arbejdet her, særlig med Hensyn til Tonegangen, en god Forberedelse til de næste Aars Arbejde paa de sydfynske Øer, Ærø og Langeland. Arbejdet paa disse og de mindre sydfynske Øer (og Horneland) har givet et betydeligt Udbytte. Ligesom det fra Als hjemførte Stof blev bearbejdet til en fyldig grammattisk Fremstilling og over 1000 Ordsedler (benyttede i Tillægget til Fejlbergs Ordbog), saaledes foreligger nu udarbejdede Sproglærer for Ærø og Horne, ubearbejdet Stof til Sproglære for de andre Øer, og flere Tusinde Ordsedler, let overskuelige i alfabetisk Orden. Som Hjælpemidler til Undersøgelsen er ogsaa udarbejdet en trykt Spørgebog og en haandskrevet Samling Særord (i flere Eksemplarer). Desuden er der erhvervet to vestfynske og en sydfynsk Ordsamling, hver paa 1000 til 5000 Ordsedler (den betydeligste er Dyrslæge P. Jensens fra Kværndrup) og en grammattisk Fremstilling af et vestfynsk Maal, ligesom vi haaber at faa udarbejdet endnu en saadan i Forbindelse med en stor Ordsamling. For Østfynskens Vedkommende er der ogsaa Haab om, at der kan blive gjort noget af Enkelt personer, saa for Fyns og de sydfynske Øers Vedkommende er vi nu naaet

saa vidt, at vi kan vente med at fortsætte den systematiske Undersøgelse, til der viser sig særlig gunstige Forhold. Selvfølgelig vil vi dog her, ligesom i Jylland, med Glæde gribe enhver Lejlighed til at vinde Medarbejdere, og søge at udfylde, hvor der viser sig Mulighed.

Men nu maa vor Opmærksomhed i en særlig Grad vendes mod de to mest forsømte Øer, Sjælland og Laaland. Vi er begyndt at faa fat i Vestsjælland. Derfra ejer Udvalget tre smaa Ordsamlinger og et Par Ordlister, og en Undersøgelse af Sproget paa Storebælt-Øerne kan vist regnes for nær forestaaende. Ved at begynde fra den Side faar vi Forbindelse med de allerede foretagne Undersøgelser. Men vi maa have Halen op af Vandet og ind paa det faste Land. Og her maa da i første Række Medlemmerne af Historisk Samfund for Sorø Amt være vore Hjælpere.

De kan hjælpe os paa forskellig Vis. Naar en „Undersøger“ kommer, kan hans Arbejde lettes paa mange Maader, og især vil det lette Arbejdet, om han bliver mødt med Forstaaelse og Tillid. Det kan nok mangan Gang være sært for en ældre Mand (og ikke mindst for en ældre Kvinde), naar saadan et yngre Menneske begynder at anbringe en Del Papir paa Bordet og saa tager fat paa et Krydsforhør. Og jo mindre Forskellen er mellem Folkemaalet og Skriftsproget, des mindre er man tilbøjelig til at tro, at Folkesproget betyder noget. Det er ikke tilfældigt, at de fleste Folkemaalsgranskere har været fra Jylland og Bornholm. Men naar ældre Folk tænker sig om, vil de alligevel, ogsaa paa Sjælland, mindes ikke saa faa ejendommelige Ord og Udtryk, som endnu var gængse i deres Ungdom, men nu

næsten ikke bruges mere, og de vil ogsaa huske, at man før sagde han og hun om mange Ting, som man nu siger den om, og ligeledes, at de gamle havde en anden Udtale af mange Ord. Dersom de Ældre her vil være forstaaende Hjælpere, kan der reddes meget endnu. Der er ikke mange, som kan udfylde Udvalgets Spørgeliste — enkelte flinke Skolelærere har dog gjort det udmærket —, men blot de, der ved noget om gammel Tale, vil melde sig og vise Udholdenhed overfor den trættende Udspørgen, saa er det ogsaa godt. Og de Unge maa hjælpe til med at overbevise de Gamle om, at det ikke er Meningen at gøre Nar ad det gamle. Det er Kærlighed til det gamle, og ikke Foragt for det, som driver Arbejdet.

Medens Spørgelisten med dens Lydskrift som sagt rimeligvis vil være for vanskelig for de fleste at give sig i Lag med, er der sikkert ikke saa faa ældre, der har Tid til noget saadant, og ikke mindst ældre indfødte Skolelærere, som vil kunne give Undersøgelsen en uvurderlig Haandsrækning ved at benytte Udvalgets Seddelblokke. Kan der komme mange af disse hjem i udfyldt Tilstand, saa vokser Stoffet til det Værk, der staar som Udvalgets store Fremtidsmaal: Ordbogen over de danske Ømaal. Nu ligger Esperseus og Holms bornholmske Ordbog færdigtrykt med en udmærket Sproglære som Indledning. Feilbergs vældige 4-Binds Værk vil til Sommeren 1914 være færdig udgivet. Det næste store Arbejde i den Retning bør være Ordbogen over Ømaalene. Vi har gode Forarbejder for Falsters, Fyns og Sydøernes og Sejerøs Vedkommende. Vi mangler saadanne for Sjælland og Laalland. Her kan mange hjælpe til, og her bør de af Historisk

Samfunds Medlemmer, der kan hjælpe, ikke holde sig tilbage.

Lad mig tage et Par Eksempler paa saadanne Ordsedler, udfyldte af en Lægmand, der forstod den Kunst at finde det mærkelige; de vil vise, at det er ikke uoverkommeligt at skrive en saadan Seddel:

stjærnegal.

vred for Alvor, ravgal, yderlig vred, gal i Størnen. „Han blev i Dag stjærnegal, da han ikke maatte faa mere Brændevin.“

Stjært, en

En Mand, der søger at indynde sig hos en anden, især en tjenende over for Herren. „Han gaar og stjærter for ham.“ „Han har altid været en Stjært.“ Nærmest et nedsættende Udtryk.

Det er let nok at paavise formelle Mangler ved saadanne Ordsedler, men Indholdet er fortræffeligt, og Formen kan ethvert Menneske, som har lært, hvad han skal, lave om paa. Havde vi blot mange saadanne Sedler for Sjællandskens Vedkommende, saa var Vejen til Ordbogen godt banet. Dersom der da inden for Aarbogens Læsekreds er nogen, som har lidt god Tid — en Aftægtsmand, en ældre Kone, en gammel Lærer, eller hvem det nu kan være —, og som ikke kan holde ud at læse de lange Vinteraftener, saa er her en god Gærning at gøre. Blok-

bøgerne kan enhver faa ved Henvendelse til Dansk Folkemindesamling (Det kgl. Bibliotek, København) eller mig (Askov pr. Vejen), direkte eller gennem Dr. H. Ussing, Sorø. Der er ingen Grund til at spare paa Papiret; man maa hellere skrive for meget end for lidt; det kan godt være, at det, man næsten regnede for overflødigt, kan lede ind paa ny Spor. Og hver Ting paa ny Seddel!

Og skulde nogen have Lyst til det, saa var det ogsaa en fortjenstfuld Gærning at gennemgaa en dansk Ordbog og skrive Køn (han, hun, det, den) ved Navneordene, saa vi fik at vide om de gamle sagde han eller hun til Skovl og Spade, Hakke og Rive, Økse og Sav, Gaard og Mark; eller om de gamle sagde gak og stat i Stedet for gaa og staa; eller om de sagde Lyvned i Stedet for Lyn eller andet Sligt. Eller blot det at slaa en Streg gennem de Ord, som de gamle ikke brugte (og saa helst tilføje, hvad de vilde have sagt i Stedet).

Eller nogen kunde give Oplysning om, hvad alle Rummene i Gaarden hed, hvad Redskaberne og hver Del af dem blev kaldt, og kan der tilføjes en Tegning med Henvisningstal, er det saa meget bedre, selv om Tegningen er alt andet end kunstnerisk udført. Ligesaa Oplysninger om Gildeskik, om Maltgøring, om Hørberedning, Tjærekøb, Mad, Klæder, Børn og Leg osv. Alt saadant har Værdi, og bliver det ikke reddet nu, saa vil det gaa tabt i en nær Fremtid. Brygning og Bagning, Spinden og Væven og alt saadant forsvinder jo mere og mere, ja er mange Steder allerede forsvundet. De gamle, som endnu kan huske det alt sammen, maa fortælle derom, mens Tid er. Ligesaa om de vandrende Haandværkere og meget andet.

Det er den almindelige Opfattelse, at netop det sjællandske Folkesprog har dannet Grundlaget for det danske Rigssprog. Saa meget større Anledning er der til at redde for Efterverdenen alt, hvad der kan oplyses om dette sjællandske Almuesmaal. Det er Sjællands og Sjællændernes Sag det gælder, og de kan ikke være bekendt at komme til at staa til Skamme for de øvrige Landsdeles Befolkning i Kærligheden til deres eget.

Derfor lyder nu Opfordringen til dem saa stærkt, som muligt: Tag fat paa Arbejdet, hellere i Dag end i Morgen! Og ikke mindst her, i Molbechs Amt.